

Dariusz Dąbrowski

Waloryzacja turystyczno-kulturowa Powiatu Wąbrzeskiego

Turystyka Kulturowa nr 1, 51-62

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Materiały faktograficzne

Dariusz Dąbrowski, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz

Waloryzacja¹ turystyczno-kulturowa Powiatu Wąbrzeskiego

1. Ankieta waloryzacyjna

Kategoria I:

I.A. Zabytki

I.A. a) Obiekty sakralne

Sanktuarium historyczne o znaczeniu krajowym lub regionalnym (diecezjalnym) (jedno pierwsze)

Sanktuarium MB Brzemiennej w Wąbrzeźnie, z obrazem tzw. MB Wąbrzeskiej, ogłoszonej w 1685 r. patronką diecezji chełmińskiej (6)

Inna historyczna stale dostępna świątynia innych wyznań i religii

Inna świątynia innych wyznań i religii Z

Kościół Nowoapostolski, kaplica zboru Wąbrzeźno, ul. Grudziądzka 43 (2)

(W Wąbrzeźnie funkcjonuje również Sala Królestwa Świadców Jehowy, u. Macieja Rataja 1d. Warto też wspomnieć o zespole byłych zborów ewangelickich z XIX i pocz. XX w.: Dębowa Łąka, Książki, Ryńsk, Wąbrzeźno, Wielkądź)

Inny obiekt sakralny o znacznych walorach architektonicznych (za pierwsze trzy)

Gotycki kościół parafialny w Łobdowie z poł. XIV w. (4)

Gotycki kościół parafialny w Niedźwiedziu z kon. XIII – pocz. XIV w. (4)

Gotycki kościół parafialny w Orzechowie z kon. XIII – pocz. XIV w. (4)

(Zespół 14 gotyckich kościołów wiejskich na terenie powiatu: (oprócz wymienionych wyżej)

Błędowo, Dębowa Łąka, Kurkocin, Łopatki, Nowa Wieś Królewska, Osieczek, Płużnica, Ryńsk, Wielkie Radowiska, Wronie, Zieleń. Drewniany, kryty strzechą zbor ewangelicki z 1785 r. w Jarantowicach (obecnie kościół filialny parafii SS Szymona i Judy Tadeusza w Wąbrzeźnie)

I.A. b) Zamki i pałace

Zamek lub pałac historyczny ZD (za pierwsze trzy)

Pałac w Ryńsku, budowany i przebudowywany w XVIII, XIX i XX w. (3)

Zamek lub pałac stylizowany D (za pierwsze dwa)

Pałac w Dębowej Łące z poł. XIX w. (2)

Pałac w Mgowie (2)

(Zespół pałaców i dworów, głównie z XIX w.: (nie licząc wymienionych wyżej) Bartoszewice, Błędowo, Czaple, Józefowo, Kurkocin, Łopatki, Niedźwiedź, Nielub, Orłowo, Wałycz, Wronie)

Ruina historycznego zamku/grodu/pałacu D (za pierwsze trzy)

Ruiny zamku biskupów chełmińskich w Wąbrzeźnie z I poł. XIV w. (2)

Gród w Osieczku poł. X – XIII w. (2)

Gród w Ryńsku poł. X – XIII, XIV w. (2)

I.A. c) Inne zabytkowe obiekty architektoniczne i techniczne:

Historyczny zespół urbanistyczny z rynkiem zachowany we fragmentach (pierwsze dwa)
Wąbrzeźno (3)

¹ Waloryzacja sporządzona na podstawie: Mikos v. Rohrscheidt A., Turystyka Kulturowa. Fenomen, potencjał, perspektywy, Gniezno 2008, s. 413 - 467

(układ urbanistyczno-architektoniczny ul. Wolności w Wąbrzeźnie z kon. XIX/pocz. XX w.;

zabudowa mieszkalno-usługowa centrum wsi Ryńsk z kon. XIX/pocz. XX w.)

Budynek o znacznych walorach architektonicznych ZD (pierwsze trzy)

Kompleks sądu rejonowego z 1880, 1908 – 1914 r., Wąbrzeźno, ul. Wolności 19/21 – nr rej.: 621 z 19.08.1991 r. (4)

Kamienica z oficyną z kon. XIX w., Wąbrzeźno, ul. 1 Maja 38 – nr rej. A/432 z 30.06.1987 r. (4)

Kamienica z oficyną z 1900 – 1903 r., Pl. Jana Pawła II (Rynek) 22 – nr rej. A/653 z 30.05.1994 r. (4)

Zachowane w znacznej części zespoły zabytkowe związane z dziejami innych niż polska grup etnicznych (za pierwsze dwa zespoły)

Dwa umiejscowione obok siebie kurhany kultury łuzyckiej w Małych Radowiskach (7)

Pojedyncze zabytki związane z dziejami innych niż polska grup etnicznych ZD (za pierwsze dwa)

Budynek byłej superintendencji ewangelickiej w Wąbrzeźnie z 1896 r., ul. Wolności 16 (4)

Dębowa Łąka (pałac), była siedziba otwartego w 1899 r. seminarium ewangelickiego (4)

Zabytek techniki/obiekt przemysłowy o znaczeniu regionalnym ZD (do trzech)

Gorzelnia, obecnie częściowo opuszczony, lecz dobrze zachowany młyn parowy z 1876 r. w Ryńsku, ul. Młyńska 3 – nr rej. A/1338 z 9.11. 2007 r. (3)

Wiatrak koźlak w Kurkocinie z XIX/XX w. – nr rej. 353 z 11.07.1980 r. (3)

Historyczna funkcjonująca sezonowo lub nieregularnie linia kolejowa lub żegluga (lub przystanki pośrednie linii stałej)

Dworzec Wąbrzeźno na linii Toruń – Olsztyn (Wystruć = Insterburg, obecnie Czerniachowski), otwarty w 1872 r. (4)

I.A. d) Obiekty militarne

Brak

Dodatkowe punkty za wszystkie obiekty wpisanych powyżej klas

Własny materiał informacyjny o obiekcie, jak publikacje monograficzne, albumy (za pierwsze trzy obiekty)

Ruiny zamku biskupów chełmińskich w Wąbrzeźnie: Jarosław Baciński, Zamek biskupów chełmińskich w Wąbrzeźnie, Wąbrzeźno 2004 (1)

Zespół parkowo – pałacowy w Niedźwiedziu: Ewa Buze, Maciej Rejmanowski, Niedźwiedź gmina Dębowa Łąka. Zespół dworsko-parkowy, Toruń 1995 (1)

Zespół parkowo – pałacowy w Orłowie: Joanna Chrostowska, Krystyna Kalinowska, Orłowo gmina Płużnica. Zespół parkowo – pałacowy, Toruń 1995 (1)

Razem I.A.: 76 punktów

I.B.

Miejsca historyczne lub znaczące

I.B. a) Budowle historyczne i monumenty

Monumenty (pomniki) o znaczeniu regionalnym (do trzech)

Głaz narzutowy z tablicą pamiątkową Mikołaja z Ryńska w przypałacowym parku w Ryńsku (2)

Pomniki lub obiekty małej architektury o znaczeniu lokalnym (do trzech)

Pomnik bojowników o wolność i demokrację w Wąbrzeźnie, Rynek (1)

Pomnik upamiętniający miejsce straceń Polaków podczas II wojny światowej w Łopatkach (1)

Pomnik ofiar Wojny 1939 i 1940 r. w Książkach (1)

Miejsca historyczne o znaczeniu regionalnym (do trzech)

Ryński, miejsce zawarcia 12 XI 1655 r. sojuszu obronnego pomiędzy elektorem brandenburskim i księciem pruskim Fryderykiem Wilhelmem a szlachtą Prus Królewskich (2)
 Wąbrzeźno (zapewne rynek), wydarzenia Wiosny Ludów (polsko – niemieckie zebranie ludowe 28 III 1848 r., podczas którego wyrażono solidarność między tymi nacjami i wybrano z ramienia Tymczasowego Komitetu Narodowego Prus Zachodnich Ignacego Łyskowskiego z Mileszew jako delegata na sejm frankfurcki; zjazd polski z 30 III 1848 r., podczas którego wybrano komitet do organizacji uzbrojenia ludu) (2)

Założenie w 1921 r. w Wąbrzeźnie (ul. Wolności 48) Polskiego Instytutu Narodowego przez Włodzimierza Tetmajera i grupę jego współpracowników. Miał to być „Pomorski Raperswil” – ośrodek krzewiący polskość na odzyskanych po I wionie terenach (2)

Miejsca związane z akcją utworów o znaczeniu krajowym (za pierwsze trzy)

Centrum Wąbrzeźna; miejsce akcji Kazimierza Bierońskiego, Stenogramy Anny Jambor, W 1954 (2 wyd. W. 1997 – 1998) (2)

Miejsca związane z biografią osób o międzynarodowym znaczeniu (pierwsze trzy)

Pałac w Orłowie, miejsce pobytu Henryka Sienkiewicza (1899 r.), który być może zaczął tam pisać „Krzyżaków” (3)

Kamienica (Wąbrzeźno, ul. Kościelna), miejsce narodzin laureata nagrody Nobla Walthera Nernsta (tablica pamiątkowa na domu) (3)

Miejsca związane z biografią osób o znaczeniu krajowym (do trzech)

Wąbrzeźno, Wolności 34, siedziba założonego w 1921 r. przez Włodzimierza Tetmajera Polskiego Instytutu Narodowego (2)

Ruiny zamku w Wąbrzeźnie, jedna z rezydencji Jana Dantyszka, w okresie, gdy sprawował on funkcję biskupa chełmińskiego, miejsce wystawienia przez niego odnowionego przywileju lokacyjnego dla Wąbrzeźna w 1534 r. (2)

Pałac w Wałyczu, miejsce pobytu w latach 1871 – 1873 znakomitego historyka Wojciecha Kętrzyńskiego (2)

Miejsca związane z biografią osób o regionalnym znaczeniu (pierwsze dwa)

Gród w Ryńsku, rezydencja Mikołaja z Ryńska, jednego z założycieli Towarzystwa Jaszczurczego (1)

Pałac w Wałyczu, rezydencja Zygmunta Działowskiego, inicjatora powołania do życia Towarzystwa Naukowego w Toruniu (1)

Miejsca związane z biografią osób innej narodowości, ważnych w skali krajowej dla tych narodowości (za pierwsze dwa)

Wąbrzeźno, dom narodzin Walthera Nernsta (2)

I.B. b) Cmentarze historyczne

Pojedyncze miejsce pochówku osobistości znanej w skali regionu (do trzech)

Cmentarz w Płużnicy, miejsce pochówku Jerzego Ślaskiego, właściciela Orłowa, działacza politycznego i gospodarczego w Prusach Zachodnich i na Pomorzu (1)

Stary cmentarz w Wąbrzeźnie, miejsce pochówku ks. kan. Ksawerego Połomskiego, działacza niepodległościowego i współzałożyciela Towarzystwa Naukowego w Toruniu (1)

Inny cmentarz zabytkowy z ciekawymi obiektami sztuki sepulkralnej (do dwóch)

Cmentarz ewangelicki w Stanisławkach, z najstarszymi nagrobkami z 2 poł. XVIII w. (1)

Cmentarz przykościelny w Niedźwiedziu, o średniowiecznym rodowodzie, z ciekawymi nagrobkami z końca XIX i pocz. XX w. (1)

I.B. c) Budowle współczesne

Brak

Razem I.B.: 33 punkty

I.C. Pojedyncze dzieła sztuki

Pojedyncze obiekty sztuki o znaczeniu regionalnym (do trzech)

Otoczony regionalnym kultem nieznanego autorstwa obraz Matki Boskiej Brzemiennej z XVI lub poł. XVII w. w farze w Wąbrzeźnie (3)

Gotycka rzeźba Matki Boskiej z Dzieciątkiem z końca XIV w. w ołtarzu głównym kościoła parafialnego w Radowiskach Wielkich (3)

Późnogotycka rzeźba Boga Ojca z 1508 r. w kościele parafialnym w Nowej Wsi Królewskiej (3)

Obiekty, instalacje lub zespoły sztuki współczesnej o znaczeniu regionalnym (do trzech)

Zespół porozrzucanych po Wąbrzeźnie (róg ul. Matejki i Żeromskiego, skwer przed WDK, park miejski na Podzamku) rzeźb kamiennych, powstałych w wyniku plenerów odbywających w latach 70 XX w. (2)

Razem: I.C.: **11** punktów

I.D. Muzea i wystawy (w tym skanseny, galerie, muzea techniki)

Muzea o znaczeniu lokalnym (do trzech)

Muzeum miejskie w Wąbrzeźnie (2)

Inne muzea typu skansenowskiego (za pierwsze dwa)

Skansen Ireny Szymion w Stanisławkach (6)

Przy muzeach regionalnych i lokalnych punkty dodatkowe za stałe godziny otwarcia

Muzeum w Wąbrzeźnie (1)

Własny materiał informacyjny, opracowania mniejsze (broszury, foldery)

Folder muzeum w Wąbrzeźnie (1)

Razem I.D.: **10** punktów

I.E. Eventy kulturowe:

Regularne eventy kultury masowej o znaczeniu regionalnym (do trzech):

Dni Wąbrzeźna – organizator Urząd Miejski, czerwiec (4)

Ogólnopolski Konkurs Tańca Nowoczesnego – organizator Wąbrzeski Dom Kultury, czerwiec (4)

Ogólnopolski Przegląd Orkiestr Dętych – organizator Wąbrzeski Dom Kultury, listopad (4)

Razem: **12** punktów

I.F. Funkcjonujące zakłady przemysłowe (z ofertą turystyczną i kulturową):

Brak

I.G. Kulturowo znacząca oferta przyrodnicza:

Rezerваты przyrody na terenie regionu (poza Parkami Narodowymi Krajobrazowymi – do trzech)

Rezerwat buka pomorskiego we Wroniu (1)

Ogród przy rezydencji, park kultywowany (za pierwsze dwa obiekty)

Park przypałacowy w Dębowej Łące (2)

Park przypałacowy w Ryńsku (2)

(Liczne parki przypałacowe, najczęściej w różnym stopniu zaniedbania, ale posiadające ciekawy drzewostan, np.: Mgowo, Niedźwiedź, Nielub, Orłowo, Wałycz, Zaskocz)

Park miejski duży kultywowany (pow. od 4 ha) z obiektami sztuki (za pierwsze dwa)

Podzamek w Wąbrzeźnie (2)

Razem **7** punktów

I.H. Szlaki kulturowe:

Wirtualne szlaki turystyczne przebiegające przez teren regionu (za pierwsze trzy)

Szlak zielony Jabłonowo Pomorskie – Ciechocin: w powiecie wąbrzeskim znajduje się jego odcinek Łopatki Polskie – Łopatki – Wąbrzeźno – Wałycz – Niedźwiedź – Radowiska Wielkie (2)

Szlak rowerowy niebieski Toruń – Grudziądz: w powiecie wąbrzeskim znajduje się jego odcinek Ryńsk – Stanisławki (2)

Szlak Towarzystwa Jaszczurczego: Toruń – Kwidzyn (na stronie:

<http://www.turystyka.torun.pl> (link: Znakowane szlaki turystyczne) (2)

Razem I.H.: 6 punktów

Razem całość kategorii I: 155 punktów

Kategoria II: Elementy obsługi turystycznej**II.A. Informacja turystyczna:**

Informacja turystyczna na miejscu, regularnie czynna

Miejski Punkt Informacji, Wąbrzeźno, ul. Poniatowskiego 8 (2)

Informacja w językach obcych (za każdy język do trzech)

MPI Wąbrzeźno – informacja udzielana w językach angielskim i niemieckim (2)

Aktualny własny materiał informacyjny wysokiej jakości na temat regionu lub jego miejscowości (ogólnie)

Wąbrzeźno. Przewodnik, Wąbrzeźno 2006 (corocznie aktualizowany); Wąbrzeźno wczoraj i dziś. Album, Wąbrzeźno 2007 (2)

Wersje obcojęzyczne materiału informacyjnego wysokiej jakości (każdy język do trzech)

Wąbrzeźno. Przewodnik, Wąbrzeźno 2006 (wersja niemieckojęzyczna); Wąbrzeźno wczoraj i dziś. Album, Wąbrzeźno 2007 (wersja niemieckojęzyczna) (1)

Razem II.A.: 7 punktów

II.B. Infrastruktura turystyczna:

Hotele 5,4,3,2,1-gwiazdkowe, hotele, schroniska, kwatery zorganizowane (za pierwsze dwa obiekty każdej kategorii)

Hotel Oaza, Wąbrzeźno, ul. 1 Maja 37a (2)

Pensjonat „Zamkowa”, Wąbrzeźno, ul. Chełmińska 26 (2)

Baza noclegowa „Unia”, Wąbrzeźno, ul. Tysiąclecia 3 (2)

Agroturystyka, Bożena i Jerzy Jędrzejewscy, Małe Pułkowo 8 (2)

Agroturystyka, Grażyna i Józef Kesler, Łopatki Polskie 22 (2)

Inne restauracje (za pierwszy obiekt)

Restauracja „Oaza”, Wąbrzeźno, ul. 1 Maja 37 a (1)

Dodatkowe punkty za restauracje otwarte po godzinie 22 (za pierwszą)

Restauracja „Bonanza” (czynna do 24.00), Wąbrzeźno, ul. Łabędzia 1 (1)

Bistra, bary (za pierwszy obiekt)

Pizzeria „Kameleon”, ul. Legionistów 10 (1)

Możliwość wynajęcia na miejscu autokaru, minibusa, samochodu (za pierwsze dwie oferty)

Biuro Przewozów Autokarowych „Martur”, Wąbrzeźno, ul. Polna 24, tel. 56-688-00-78, www.martur.pl; e-mail: biuro@martur.pl (2)

Razem II.B.: 15 punktów

II.C. Infrastruktura komunikacyjna:

Duży dworzec kolejowy na miejscu (za pierwszy)

Dworzec kolejowy w Wąbrzeźnie, ul. Kętrzyńskiego 122 (3)

Inny dworzec kolejowy na miejscu (za pierwszy)

Dworzec kolejowy w Książkach (2)

Dworzec autobusowy na miejscu (za pierwszy)
Dworzec autobusowy w Wąbrzeźnie, ul 1 Maja 51 (2)
Przystanek autobusowy na miejscu (za pierwszy)
Przystanek autobusowy w Płużnicy (1)
(Bodaj każda miejscowość powiatu posiada komunikację autobusową z Wąbrzeźnem i innymi okolicznymi miastami)
Inne połączenie bez utrudnień dla autokarów (za pierwsze dwa)
Droga wojewódzka nr 534 (1)
Droga wojewódzka nr 548 (1)
Obecność komunikacji miejskiej, gminnej, regionalnej
Komunikacja miejska w Wąbrzeźnie (2)
Całodobowa oferta taxi na miejscu
Wąbrzeźno (1)
Oferta powozów, bryczek i inna retro na zamówienie (za pierwszą ofertę)
Rancho Adama, Krystyna i Adam Przybyło, Myśliwiec 55, 87-200 Wąbrzeźno; tel. 56-688-22-37, 0509-810-058; e-mail: ranchoadama@wp.pl; strona: <http://www.ranchoadama.weebly.com> (1)
Razem II.C.: 14 punktów

II.D. Promocja turystyczna:

Brak

Razem całość kategorii II: 36 punktów

Kategoria III: Pozostała oferta czasu wolnego:

III.A. Instytucje kultury:

Brak (0) (funkcjonujące w Wąbrzeźnie kino nie posiada oferty regularnej)

III.B. Atrakcje krajobrazowe:

Jeziora (zdatne do kąpieli, dostępne) ze szlakami pieszymi/rowerowymi (pierwszy akwen)

Jezioro Zamkowe w Wąbrzeźnie (2)

Pomniki przyrody (za pierwsze dwa)

Cis zwyczajny w Ryńsku (1)

Dąb szypułkowy w parku przypałacowym w Dębowej Łące (1)

(Łącznie na terenie powiatu znajduje się 28 zarejestrowanych pomników przyrody)

Razem III.B.: 4 punkty

III.C. Oferta sportowa:

Baseny kryte ogólnodostępne (za pierwszy obiekt)

Pływalnia Miejska im. Pawła Bączyńskiego, ul. Matejki 2a, Wąbrzeźno (2)

Plaże morskie ogólnodostępne, plaże jeziorne, rzeczne (za pierwszy obiekt)

Plaża nad j. Wieczno w Przydworzu, gmina Płużnica (2)

Stała oferta kursów językowych ogólnodostępnych (za pierwszą ofertę) 2

Jest (2)

Stałe centra sportowe z ofertą ogólnodostępną (za pierwszy obiekt)

Wąbrzeźno (2)

Stadiony sportowe (za pierwszy obiekt)

Stadion MKS „Unia” w Wąbrzeźnie, ul. Tysiąclecia 3 (1)

Razem III.C.: 9 punktów

Razem całość kategorii III: 13 punktów

Kategoria IV: Inne czynniki wspierające turystykę kulturową:**IV.A. Instytucje w regionie:***Brak***IV.B. Oferta turystyki zdrowotnej w regionie:***Brak***IV.C. Oferta turystyki biznesowej w regionie:***Brak***IV.D. Oferta shoppingu w regionie:***Brak***IV.E. Zagraniczne Partnerstwo Miast i Regionów:**

Istnienie zagranicznych związków partnerskich regionu lub jego miejscowości (pierwsze cztery)

*Syke (Niemcy) (1)***Razem całość kategorii IV: 1 punkt****Suma punktów:****Za kategorię I: 155****Za kategorię II: 36****Za kategorię III: 13****Za kategorię IV: 1****Za wszystkie kategorie razem: 205 punktów**

2. Ocena powiatu wąbrzeskiego z punktu widzenia turystyki kulturowej

Na podstawie dokonanej waloryzacji można stwierdzić posiadanie przez mikroregion średniego potencjału turystyczno-kulturowego (155 punktów w kategorii I). Główne atrakcje obszaru z punktu widzenia turystyki kulturowej odnoszą się do następujących dziedzin: turystyki wiejsko-kulturowej i turystyki biograficznej, w mniejszym stopniu turystyki religijnej i pielgrzymkowej, turystyki obiektów militarnych i turystyki miejskiej. Powiat wąbrzeski jest najuboższym w zabytki powiatem Ziemi Chełmińskiej². Na terenie mikroregionu nie jest zlokalizowany żaden wyróżniający się w skali kraju pojedynczy zabytek. O jego znaczeniu stanowią różnorodne zespoły obiektów (szczególnie gotyckie wiejskie kościoły), wkomponowane w malowniczy pejzaż. Ta specyfika zasobu dziedzictwa kulturowego trudna jest jednak do eksponowania w ramach turystyki masowej (nawet kulturowej). Należy jednak zwrócić uwagę, że jego centralne położenie w Ziemi Chełmińskiej sprzyja odwiedzaniu atrakcyjnych miejsc znajdujących się często w niewielkiej odległości od granic powiatu (jak Radzyń Chełmiński czy Golub-Dobrzyń) lub nieco dalej, czyli ok. 40 km od samego Wąbrzeźna (Brodnica (34 km), Chełmno (38 km), Grudziądz (38 km), Toruń (49 km)). Ponadto, jako obszar położony na Pojezierzu Chełmińskim, dysponuje omawiany mikroregion pewnym potencjałem w zakresie turystyki rekreacyjnej (sama jego stolica położona jest pomiędzy trzema jeziorami). Chodzi przede wszystkim o 2 (spośród 17) jeziora z oficjalnymi, posiadającymi bazę turystyczną kąpieliskami: Wieczno w Przydworzu i Zamkowe w Wąbrzeźnie) oraz – czego nie można pominąć – o malownicze ukształtowanie

² Na terenie historycznej Ziemi Chełmińskiej oprócz wąbrzeskiego leżą jeszcze powiaty brodnicki, chełmiński, golubsko-dobrzyński (jego położona na zachód od Drwęcy część), grudziądzki (bez krańców północnych, położonych na północ od Osy), toruński oraz Toruń, jako miasto na prawach powiatu.

powierzchni (moreny, dochodzące w rejonie Nowej Wsi Królewskiej do 123 m n.p.m., niewielkie acz liczne jeziora, niezbyt – co prawda – rozległe obszary leśne), sprzyjające uprawianiu turystyki pieszej i rowerowej.

Powiat jest położony korzystnie z punktu widzenia komunikacyjnego. Na jego obszarze znajduje się odcinek linii kolejowej Toruń – Olsztyn (stacja dla pociągów pospiesznych i osobowych w Wąbrzeźnie, stacje dla pociągów osobowych w Książkach i w Zieleniu). Dzięki bliskości węzłów kolejowych w Toruniu i Iławie do Wąbrzeźna łatwo dojechać pociągiem niemal z całego kraju (połączenia przez te miejscowości m.in. z Bydgoszczą, Olsztynem, Poznaniem, Toruniem, Suwałkami, Wrocławiem). Stolica powiatu posiada też rozbudowaną sieć połączeń autobusowych. Bezpośrednio z miasta można dojechać na przykład do Brodnicy, Bydgoszczy, Chełmna, Golubia-Dobrzyń, Grudziądza, Radzyna Chełmińskiego, Torunia i Warszawy. Przez wschodnią część powiatu przebiega Droga Krajowa nr 15. Z kolei przed 2012 r. ma zostać uruchomiony odcinek autostrady A1, który będzie przebiegać przez zachodni kraniec regionu (z węzłem w Lisewie, w pow. chełmińskim, z połączeniem do Wąbrzeźna drogą wojewódzką nr 548). Samo Wąbrzeźno jest węzłem dróg wojewódzkich (534, 548, 551) i lokalnych. Spośród pierwszych z wymienionych szczególne znaczenie ma trasa nr 534 traktowana przez wielu kierowców jako praktyczny skrót z Warszawy do Gdańska. W ostatnim czasie poprawia się systematycznie jakość nawierzchni dróg (nawet lokalnych), chociaż nadal na licznych odcinkach pozostawia ona wiele do życzenia. Najbliższe lotnisko z połączeniami międzynarodowymi znajduje się w Bydgoszczy, w odległości około 80 km.

Zdecydowanie zbyt uboga jest baza noclegowa, choć w tej dziedzinie sytuację poprawiło pojawienie się w ostatnich latach grupy gospodarstw agroturystycznych. Zastanawiający przy tym jest fakt, że w samym Wąbrzeźnie funkcjonuje obecnie mniej hoteli (lub analogicznych placówek) niż przed I lub przez II Wojną Światową.

Baza gastronomiczna w powiecie jest także uboga i mało urozmaicona, szczególnie na obszarze wiejskim. Do dyspozycji turystów pozostają z rzadka rozsiane bary i zaledwie jedna restauracja w Książkach. Wyjątek stanowi samo Wąbrzeźno, które pod tym względem, nawet na tle znacznie bardziej znanych i okolicznych miast jak Chełmno czy Golub-Dobrzyń prezentuje się zadowolająco. Nie istnieje jednak oferta potraw kuchni regionalnej ani tradycyjnej staropolskiej.

Dotkliwy jest brak systemu oznaczeń stałych szlaków i lokalnych tras kulturowych, począwszy od tzw. „brązowych znaków”, skończywszy zaś na tablicach dotyczących poszczególnych obiektów, co utrudnia orientację potencjalnych turystów. Nie istnieje także niemal system informacji turystycznej na miejscu, który to mankament tylko w części niwelują istniejące publikacje o charakterze turystycznym, zestawione w spisie literatury na temat mikroregionu. Można mówić o niedoborze adresowanych druków poświęconych samemu mikroregionowi lub poszczególnym miejscowościom znajdującym się na jego terenie. Wyjątek stanowią tutaj dwujęzyczny i systematycznie aktualizowany, dostępny na terenie powiatu (np. w MPI w Wąbrzeźnie) „Przewodnik po Wąbrzeźnie”, do organizacji zawartości którego można mieć jednak zastrzeżenia oraz – dla odmiany – niemal obecnie niedostępne wydawnictwo „Przewodnik Ryńsk” z 2002 r. Luki tej nie wypełnia także najnowszy przewodnik po Ziemi Chełmińskiej Piotra Skurzyńskiego. W tym skądinąd ciekawym i zawierającym wartościowe informacje wydawnictwie spotkać można również szereg danych zdezaktualizowanych. Ze względów technicznych identycznie można ocenić zbiór informacji znajdujących się na stronie Toruńskiego Serwisu Turystycznego.

W celu poprawienia oferty mikroregionu w zakresie turystyki kulturowej należałoby podjąć w pierwszej kolejności działania związane z polityką informacyjną:

- stworzenie fachowo opracowanego systemu oznaczeń stałych najwartościowszych obiektów i zespołów;

- uwzględnienie w przygotowywanych drukach dotąd pomijanych lub eksponowanych w sposób niewystarczający wiadomości o walorach powiatu (jak zespół wiejskich kościołów gotyckich, wątki biograficzne, zarówno polskie, jak i niemieckie itp);

- stworzenie oznakowanych (a przynajmniej posiadających opracowanie w formie szeroko dostępnych ulotek) szlaków tematycznych po powiecie i jego stolicy (np. szlak osobistości związanych z Wąbrzeźnem lub z powiatem, szlak wiejskich, gotyckich kościołów znajdujących się na terenie powiatu, szlak zespołów rezydencjonalno – parkowych powiatu, szlak grodów);

- dbałość o skuteczne oddziaływanie przygotowanego materiału informacyjnego. Chodzi tutaj o udostępnienie go nie tylko w nielicznych, wybranych miejscach na terenie powiatu (np. wyłącznie w MPI w Wąbrzeźnie), lecz o umieszczenie w punktach, z których turysta mógłby wybrać się na zwiedzanie mikroregionu. Łatwo zresztą wskazać przykłady takich miejsc (Informacja Turystyczna lub analogiczne jednostki w Toruniu, Bydgoszczy, Brodnicy, Chełmnie, Golubiu – Dobrzyniu, Grudziądzu, a może nawet w Olsztynie, Gniewie czy w Inowrocławiu, stacje benzynowe przy drogach krajowych nr 1 i 15 (na obszarze Ziemi Chełmińskiej i jej najbliższych okolic), ośrodki wypoczynkowe Pojezierza Brodnickiego czy Borów Tucholskich).

Wszystkie te kroki nie wymagałyby wielkich środków, a więc ich realizacja byłaby stosunkowo prosta i mogłaby przynieść pozytywne efekty.

Podobnie przedstawia się kwestia polepszenia jakości oferty Muzeum w Wąbrzeźnie. Dużego nakładu finansowego nie wymagałoby m.in. opracowanie i zainstalowanie w tym obiekcie kilku plansz, które uatrakcyjniłyby obraz placówki, a z drugiej strony, pełniłyby ważną funkcję informacyjną. Warto rozważyć także stworzenie z użyciem wspomnianego środka ekspozycyjnego galerii znanych mieszkańców Wąbrzeźna.

Zdecydowanie więcej wysiłku wymagałoby wykorzystanie w promocji faktu założenia w Wąbrzeźnie pierwszej zelektryfikowanej linii kolejowej na ziemiach polskich. Wskazane byłoby bowiem uruchomienie wówczas przynajmniej sezonowych turystycznych kursów z miasta na Dworzec Główny PKP, najlepiej w atrakcyjnym taborze.

W odniesieniu do poprawy stanu bazy gastronomicznej i noclegowej mikroregionu potrzebne byłyby bez wątpienia duże inwestycje z zewnątrz. Pewne inwestycje na tym polu są już czynione. Z wywiadu przeprowadzonego w terenie wynika, że w 2010 r. w Płużnicy ma zostać otwarta karczma regionalna, dysponująca miejscami noclegowymi, istnieją także plany uruchomienia w pałacu w Mgowie centrum biznesowego.

Za przekazanie informacji o wydarzeniach kulturowych i braku oferty turystycznej w wąbrzeskich i okolicznych zakładach pracy badający dziękuję w tym miejscu p. Annie Polańskiej z Miejskiego Punktu Informacji, natomiast za udzielenie informacji na temat obszaru Podzamku składam podziękowania geodecie powiatowemu, p. Tomaszowi Ścigniejewowi. Za udzielenie informacji dotyczących szlaków i użyczenie publikacji autor dziękuje p. Henrykowi Miłoszewskiemu, prezesowi Oddziału Miejskiego PTTK im. Mariana Sydowa w Toruniu.

3. Powiat Wąbrzeski jako destynacja turystyki kulturowej

Turystyka wiejsko-kulturowa.

Niewątpliwie głównym atutem powiatu wąbrzeskiego jest wymieniony w waloryzacji zespół 14 gotyckich, wiejskich kościołów. Jest on wyjątkowo liczny nawet, jak na warunki Ziemi Chełmińskiej i wraz z analogicznymi obiektami znajdującymi się w pozostałych jej powiatach (często tuż przy granicach powiatu wąbrzeskiego: Brudzawy, Dźwierzno, Lisewo, Pluskowęsy, Srebrniki, Wabcz) stanowi ewenement na skalę co najmniej krajową.

Co więcej, wspomniane kościoły rozmieszczone są na tyle gęsto (w wielu rejonach w odległości 3-4 km), że wprost idealnie nadają się do wytyczenia atrakcyjnych tras turystycznych, czy to rowerowych, czy nawet pieszych. Aż prosi się, by stworzyć jednolity dla powiatu (a może nawet szerzej, dla całej Ziemi Chełmińskiej) system oznaczeń stałych tych obiektów oraz opracować nowoczesny, adresowany przewodnik po nich³.

Należy tutaj podkreślić, że prócz braku wspomnianego systemu oznaczeń oraz odpowiedniego wydawnictwa poważnym mankamentem, jeśli chodzi o zwiedzanie opisywanego zespołu jest mała dostępność składających się nań obiektów. Większość kościołów jest zazwyczaj zamknięta i aby je zwiedzić należy wcześniej umawiać się z księżmi lub osobami posiadającymi klucze. Stan ten wynika ze zrozumiałej obawy przed kradzieżami, jednak znane są także wypadki przyjęcia korzystnego dla turystów sposobu rozwiązywania tej kłopotliwej sytuacji.

Niewątpliwie mniej atrakcyjna, jeśli chodzi o walory zabytkowe, ale również mogąca znaleźć amatorów, jest spora grupa wiejskich zespołów rezydencjonalno – parkowych gęsto rozrzuconych po całym powiecie. Do najcenniejszych pośród nich należy zaliczyć kompleksy w Dębowej Łące, Mgowie, Niedźwiedziu, Orłowie, Ryńsku, Wałyczu i Wroniu. Często samoistną wartość mają parki otaczające wspomniane rezydencje. Nierzadko zawierają one pomniki przyrody. Niestety, zwiedzanie tych zespołów jest utrudnione w stopniu większym niż kościołów. Wynika to z kwestii własnościowych, stanu zachowania oraz dotkliwego braku oznaczeń stałych i materiałów drukowanych (poza nielicznymi wyjątkami – zob. literatura).

Warte podkreślenia jest, że w powiecie funkcjonuje szereg wsi, które same w sobie są godne odwiedzenia, ze względu na relatywnie dużą liczbę ciekawych obiektów w nich się znajdujących. Na pierwsze miejsce pośród nich wysuwają się Dębowa Łąka (gotycki kościół farny, zespół pałacowo-parkowy z pomnikami przyrody, dawna kircha, pojedyncze budynki mieszkalne i gospodarcze) oraz Ryńsk (gotycki kościół farny, dawna kircha, pozostałości grodu, zespół pałacowo-parkowy z pomnikami przyrody (w tym z posadzonym podobno w 1397 r. cisem), zabytkowa gorzelnia, ciekawa zabudowa centrum wsi, położenie (pomiędzy niewielkimi jeziorami) i niewielka odległość do ośrodka wypoczynkowego w Przydworzu).

Drugorzędne znaczenie dla turystyki wiejsko-kulturowej w powiecie mają obiekty przemysłowe i techniczne, głównie z ostatniej ćwierci XIX i początków XX w., ulokowane w poszczególnych miejscowościach.

Współwystępowanie wymienionych elementów i ich osadzenie w interesującym krajobrazie przesądza w ogólnym rozrachunku o uznaniu powiatu wąbrzeskiego za mikroregion wartościowy z perspektywy uprawiania turystyki wiejsko-kulturowej.

Turystyka biograficzna

Wysuwa się ona na drugie miejsce pod względem znaczenia w skali powiatu. Omawiany mikroregion posiada wcale nie poślednie walory dla miłośników tej formy turystyki. W Wąbrzeźnie urodzili się bowiem laureat nagrody Nobla, Walther Nernst (dom oznaczony tablicą pamiątkową), niemiecki pisarz ekspresjonista Paul Zech, błogosławiony Bernard z Wąbrzeźna, wybitny barokowy złotnik toruński Jan Letyński. Na terenie powiatu przyszli na świat m.in. błogosławiony franciszkanin Jan z Łobdowa (XIII w.), niemiecki aktor Paul Wegner (Jarantowice), aktorka niemiecka Gizela Hahn (Wąbrzeźno lub Jarantowice), barokowy historiograf, teolog i kompozytor polski Wojciech Dębołęcki (Dębowa Łąka), polski historyk, prof. UAM w Poznaniu Kazimierz Ślaski (Orłowo), żeby wymienić tylko kilka osób najbardziej znanych. W mieście i powiecie przebywał też szereg sławnych osób.

³ Jak dotąd istnieje wyłącznie ciekawa, kompetentnie zredagowana podstrona w internetowym Toruńskim Serwisie Turystycznym (<http://www.turystyka.torun.pl>) oraz zawierający informacje wyłącznie o wybranych obiektach druk autorstwa Henryka Miłoszewskiego (Kościół gotycki Ziemi Chełmińskiej [folder], tekst i zdjęcia Henryk Miłoszewski, Toruń 2006)..

Dla przykładu Ryńsk był własnością i siedzibą rycerza Mikołaja (z Ryńska), jednego z założycieli Towarzystwa Jaszczurczego (1397 r.), na zamku wąbrzeskim rezydował i tam wystawił odnowiony przywilej lokacyjny miasta biskup chełmiński, wybitny humanista i dyplomata Jan Dantyszek, u Ślaskich w Orłowie gościł w 1899 r. Henryk Sienkiewicz, w pałacu w Wałyczu u jednego z założycieli Towarzystwa Naukowego w Toruniu Zygmunta Działowskiego przebywał w latach 1871 – 1873 wybitny polski historyk, Wojciech Kętrzyński, w 1921 r. założył w Wąbrzeźnie Narodowy Instytut Polski Włodzimierz Tetmajer, przemieszkiwał w mieście (a nawet napisał w 1975 r. artykuł „Niedziela w Wąbrzeźnie”) poeta i prozaik Ryszard Bruno Milczewski, kolega Edwarda Stachury, zaś dyrektorami ewangelickiego seminarium w Dębowej Łące, mieszczącego się w pałacu zbudowanym na polecenia posła na sejm pruski i działacza niemieckiego Fryderyka Henniga, byli znani niemieccy teolodzy Eduard von der Gotz (* 1870, + 1939) i Bruno Doehring (*1879, + 1961). Wszystko to były pobyty nieefemeryczne, albo dłużej trwające, albo też przynoszące jakieś znaczące efekty.

Jak widać, wachlarz propozycji w tej dziedzinie jest szeroki, ale – niestety – za wyjątkiem Walthera Nernsta i Mikołaja z Ryńska oraz – w mniejszym stopniu – Wojciecha Kętrzyńskiego, wątki biograficzne w polityce turystyczno-kulturowej powiatu dotąd nie są wykorzystywane. Brak przede wszystkim (za wyjątkiem tablic pamiątkowych poświęconych Nernstowi i Mikołajowi z Ryńska⁴) oznaczeń stałych, które wskazałyby miejsce pobytu poszczególnych osobistości.

Turystyka miejska.

Oferta omawianego obszaru w odniesieniu do tej gałęzi turystyki kulturowej jest ograniczona już choćby z tej racji, że znajduje się tu tylko jedno miasto o niewielkich walorach w zakresie substancji zabytkowej. Całkowicie jednak Wąbrzeźna z tej perspektywy nie można lekceważyć. Stanowi ono bowiem ciekawy przykład lokalnego pruskiego ośrodka administracyjno – usługowo – gospodarczego, którego żywiołowy rozwój przypadł na stosunkowo krótki okres (ostatnia ćwierć XIX w. i pierwsze dziesięciolecie stulecia następnego). Co więcej, miasto, niemal gruntownie zniszczone w XVII i XVIII w., zostało odbudowane praktycznie od podstaw, łącznie z wytyczeniem w 1792 r. nowego układu urbanistycznego, tylko częściowo pokrywającego się z dotychczasowym. Z tego powodu Wąbrzeźno jest zespołem stosunkowo jednorodnym, wyrażającym swoją postacią określoną historyczną koncepcję architektoniczno – urbanistyczną. Nie bez znaczenia dla miłośników architektury schyłku XIX i początków XX w. jest fakt, że w mieście zachował się w stanie w niewielkim stopniu naruszonym spory zespół obiektów z tego okresu (niestety, szczególnie budynki mieszkalne często są zaniedbane). Na szczególną uwagę zasługuje przy tym ul. Wolności, przy której mieści się znacząca część monumentalnych i nierzadko efektownych budynków urzędowych i użyteczności publicznej (siedziba superintendentury ewangelickiej, trzy kompleksy szkolne, gmach sądu i prokuratury, ratusz, siedziba policji, starostwo, najbardziej zniekształcony kompleks szpitala oraz zespół kamienic), ciąg ul. 1 Maja (od Rynku po ul. M. Rataja) z monumentalną, jak na warunki małomiasteczkowe zabudową czynszową z wplecionymi w nią budynkami urzędowymi (poczta) i gospodarczymi (młyny, budynek dworca kolejowego Wąbrzeźno Miasto) oraz ściśle centrum miasta, z interesującą zabudową mieszkalną w obszarze wytyczonym ulicami Górna, Żołnierza Polskiego, Mickiewicza, Królowej Jadwigi, Matejki.

Niewątpliwie uzupełnia walory tego założenia jego malownicze położenie wzdłuż wzgórz nad dwoma rynnowymi jeziorami, Frydkiem i Zamkowym (trzecie jezioro, Sicińskie, jest nieco oddalone od centrum, zaś po czwartym, zmeliorowanym jeziorze Ottówek pozostał obszar bagnistych zarośli stanowiących ostoję dla dzikich zwierząt).

⁴ Oczywiście nie zastąpią one odpowiednio skonstruowanych elementów systemu oznaczeń stałych. W każdym razie wobec ich braku wskazują przynajmniej na związek danej postaci z konkretnym miejscem.

Należy wreszcie pamiętać, że często dotąd lekceważone obiekty, powstające na przełomie XIX i XX w. stopniowo nabierają wartości. Dbałość o zachowanie ich w dobrej kondycji i odpowiednie eksponowanie oraz powstrzymanie się przed zmianami istniejącego układu architektoniczno – urbanistycznego (przynajmniej zaś jego najcenniejszych elementów) może przynieść wyraźne korzyści w przyszłości.

Turystyka obiektów militarnych.

Mikroregion samoistnie może zainteresować jedynie zadeklarowanych pasjonatów tej formy turystyki. Tylko dla nich interesujące będzie odwiedzenie zachowanych w szczątkowym stanie ruin zamku biskupów chełmińskich. Obiekt ten ma jednak jeden walor. Jest pięknie położony na wzgórzach nad Jeziorem Zamkowym i stanowi ważny element miejskiego kompleksu rekreacyjno-kulturalnego, ulokowanego na tzw. Podzamku.

Dla tej gałęzi turystyki kulturowej pewne znaczenie może mieć także zespół wczesno- i późnośredniowiecznych grodów, znajdujących się w powiecie (Osieczek, Orłowo, Ryńsk, Wąbrzeźno, Wieldzadz, gdzie w XIII w. mieściła się siedziba komturii). Wszystkie one położone są nad jeziorami i w ogólnym rachunku warte odwiedzenia.

Należy także podkreślić, że Wąbrzeźno i jego okolice mogą być wygodną bazą wypadową do odwiedzenia blisko położonych tak popularnych zamków, jak Radzyń Chełmiński czy Golub, lub też obiektów znacznie mniej znanych, jak zamki w Papowie Biskupim, Pokrzywnie, Lipienku czy Kowalewie.

Turystyka pielgrzymkowa.

Oczywiście dla osób ją uprawiających powiat wąbrzeski nie jest destynacją pierwszoplanową ani nawet drugorzędną. Niemniej, w praktyce widać, że samo wąbrzeskie sanktuarium Matki Boskiej Brzemiennej ściąga pewną grupę pątników lub turystów. Ponadto z mikroregionem związane są postaci dwóch błogosławionych (Bernarda z Wąbrzeźna i Jana z Łobdowa) co także może wpłynąć pozytywnie na organizację wypraw w zakresie tej formy turystyki kulturowej.

Turystyka wspomnieniowa (sentymentalna)

Powiat dysponuje pewnymi atutami także, jeśli chodzi o tę formę turystyki kulturowej. Wiąże się to z faktem zamieszkiwania mikroregionu przez znaczącą mniejszość (a w pewnym krótkim momencie nawet większość) niemiecką. Aby w jakiś sposób walory owe wykorzystać trzeba byłoby jednak zlikwidować wieloletnie zaniedbania i – po pierwsze – otoczyć opieką i zapobiec degradacji szeregu obiektów związanych z funkcjonowaniem społeczności niemieckiej. Przede wszystkim chodzi tutaj o zaniedbane, a często zdewastowane cmentarze. Poza tym należałoby wykorzystać w odpowiedni sposób wątki biograficzne, a więc oznaczyć miejsca związane z działalnością na terenie powiatu znaczących osób pochodzenia niemieckiego oraz wydać odpowiednie materiały⁵.

Inne formy turystyki kulturowej.

Wyniki przeprowadzonej waloryzacji pozwalają także na wysunięcie sugestii, by omawiany obszar uznać w ograniczonym zakresie za ciekawy z punktu widzenia organizacji potencjalnych **podróży seminaryjnych** (dla studentów historii sztuki, pod kątem poznawania różnych form gotyku niżu nadbałtyckiego) czy też z perspektywy uprawiania **turystyki tematycznej** (turystyka obiektów architektonicznych).

⁵ Jak dotąd zdołano wydać w języku niemieckim przewodniki po mieście, album przedstawiający przeszłość i teraźniejszość miasta oraz umieścić dwujęzyczną tablicę na domu, w którym urodził się Walther Nernst.